

**MEMÒRIES
DE L'ACADÈMIA MALLORQUINA
D'ESTUDIS GENEALÒGICS**

MEMÒRIES
DE L'ACADÈMIA MALLORQUINA
D'ESTUDIS GENEALÒGICS

Núm. 8

Consell de Redacció:

P. Antoni Gili Ferrer
Pere de Montaner Alonso
Antoni Mut Calafell
Manuel Oliver Moragues
Rafel Serra de La Creu

© Antonio Planas Rosselló
Román Piña Homs
Aina Pascual Bennasar
Marià Carbonell i Buades
Bartomeu Font Obrador
Sebastià Cardell i Tomàs
Miguel Ferrer Flórez
José Orlandis Rovira
Magdalena de Quiroga Conrado

pels seus articles

Reservats tots els drets. Cap part d'aquesta revista pot ésser reproduïda, emmagatzemada en un sistema d'informàtica o transmesa de qualsevol forma o per qualsevol mitjà, electrònic, mecànic, fotocòpia, gravació o altres mètodes sense previ i exprés permís de l'editor de la revista.

ISSN 1137-6406

Dipòsit legal PM 1748-1998

Imprès a les Illes Balears per:
IMPREMTA POLITÈCNICA
Carrer de Can Troncoso, 3
Telèfon 971 71 26 60
07001 PALMA

ÍNDIX

Los juristas en la Mallorca del siglo XIII. <i>Antonio Planas Rosselló</i>	7
Los Santàngel de Mallorca y los orígenes de Cristòfor Colom el “Descubridor”. <i>Román Piña Homs</i>	23
Los Marroig del Molí: Aproximación histórica a una familia de la mano mayor de Deià. <i>Aina Pascual Bennasar</i>	47
Genealogia i patrimoni familiar del pintor mallorquí Guillem Mesquida (1675-1747). <i>Marià Carbonell i Buades</i>	87
El Paborde Guillem Terrassa, precursor de la Història de Lluçmajor. <i>Bartomeu Font Obrador / Sebastià Cardell i Tomàs</i>	121
Mallorca. Apertura a la Modernidad <i>Miguel Ferrer Flórez</i>	151
Un poeta neoromàntic mallorquí: Pere Orlandis i Despuig. <i>José Orlandis Rovira</i>	169
Expedientes de limpieza de sangre en Mallorca entre 1938 y 1940. <i>Magdalena de Quiroga Conrado</i>	177
Memòria de l’Acadèmia Mallorquina d’Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics.	195
Estatuts de l’Acadèmia Mallorquina d’Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics.	203

UN POETA NEOROMÀNTIC MALLORQUÍ: PERE ORLANDIS I DESPUIG

José Orlandis

La major dificultat que un es troba, per traçar la semblança humana i poètica d'en Pere Orlandis, està precisament en la falta de notícies. El que s'ha conservat de la seva obra literària es redueix a una dotzena de poesies. Quan va morir, uns quants amics –Miguel dels Sants Oliver, Tomàs Forteza i Antoni Maria Alcover– escriviren emocionats assaigs en memòria seva; Miguel Costa i Llobera li dedicà una llarga i inspirada “Complanta”, sobre la que tendrem ocasió de tornar-hi. Apart d'això, la font d'informació més important la constitueixen alguns altres escrits de Costa: varies cartes del seu epistolari amb Antoni Rubió i Lluch i diverses anotacions del seu “Diario de conciencia”. Aquestes i molt poques coses més són tota la documentació de què disposem per treure de l'oblit la figura d'en Pere Orlandis.

Pere Orlandis i Despuig va nèixer a Palma el 9 de juny de 1864. Així consta a la partida estesa en el Llibre de Baptisme de la Parròquia de Sant Jaume el següent dia 10.

Els amics que escriviren arrel de la seva mort parlaven de les facultats que tenia Pere Orlandis per a totes les belles arts. Em consta que les tingué molt assenyalades per a algunes arts plàstiques. Existeix un dibuix a llapis, en colors, que representa un zuau argelí, avançant a la cursa, i empunyant una espingarda amb la baioneta calada. El dibuix està emmarcat i en el revés duu escrita aquesta dedicatòria: “A mi querido tío Pepe en sus días, 19 Marzo 1875. Pedro Orlandis”. El destinatari de la dedicatòria era José Orlandis i Maroto. Pere era aleshores un nin de deu anys i cal convenir que, per a aquesta edat, el dibuix és bo i denota clares aptituds per a la pintura.

Cap notícia he pogut rastrejar, a penes, dels anys juvenils d'en Pere Orlandis. Estudià el Batxillerat de Lletres en l'Institut instal·lat llavors a l'edifici de Montision. Allí conegué i trabà amistat amb Miquel dels Sants Oliver que, vint anys més tard, recordava encara l'hora del primer encontre: “Prop de vint anys fa –escrivia en el Pròleg de les “Poesies”– que coneguí en Pere Orlandis, cursant el según de Batxiller. Fregaríem, si toch no toch, en els tretze y ens trobarem un dia

dins el clastre petit de “Montisión” armant conversa ab tot el cor ubert de l’infancia”¹.

Han de passar els anys perquè tornem tenir testimonis escrits d’en Pere Orlandis i aquest ens el presenta ja amb la maduresa d’una personalitat sobresortint. “Fill primogènit... –així el descrivia Tomàs Forteza– n’havia heradat posició, riqueses, nom, estimació, caràcter, y una figura tan distingida que li cridava de tot-hom singular simpatía”; i juntament amb aquestes qualitats humanes, d’altres no menors de talent i de sensibilitat: “intel·ligencia clara, altesa de pensament, sublimitat de sentir, cor gran y apassionat; una anima que s’expandia devant toto lo bo y lo bell, y s’encongia y abhorrnava devant tota lletjor y malicia”². Costa i Llobera sentí especialment l’atractiu d’aquell home, al qui profesà sincer afecte i amistat: “Era l’homo exquisit, com io li deia –escrivia en la primera carta que dirigí a Rubió i Lluch, després de la seva mort–. Hereu i ja posseïdor de gran fortuna, aristócrata amb totes les qualitats ventatjoses de la seua classe, aquell jove m’encantava per sos talents y virtuts”³.

Miquel dels Sants Oliver crida l’atenció sobre un factor essencial de la seva formació literària: Pere Orlandis era un gran lector. “Llegía molt: sa posició independent li dexava gaudir de totes les hores; més sa lectura se distinguía sobre tot, per lo reposada y completa... D’aquí vé que no imità ningú... D’aquí procedeix també aquella seguretat personalíssima de que feu mostra tot d’una en les seves poesies”⁴. Però la poesia d’en Pere Orlandis està segellada per la imprompta d’uns fets que deixaren senya indeleble en la seva vida i que si no se conèixen i tenen en compte farien que tant la seva obra literària com el seu destí resultassin del tot incomprendibles. La clau de l’existència d’en Pere Orlandis foren uns amors tan fervents i apassionats com nets, als quals hagué de renunciar amb dolorós i amarg sacrifici.

Per comprendre aquests fets es precís fer-se càrrec de quina era la mentalitat i el món d’idees imperants en certs grups socials de la població mallorquina, durant la segona meitat del 800, que fou l’època en què viví Pere Orlandis. La societat mallorquina, protegida per l’escut d’una mar que aleshores “aïllava” amb eficàcia, era una societat estrictament jerarquitzada, amb un equilibri i estabilitat que sorprendria més tard a Miguel de Unamuno, quan visità l’illa en 1916. Unamuno assenyala amb encert els tres rasgos que, al seu judici, caracteritzaven la societat que allí va conèixer: el “prestigio de la autoridad”, “la morigeración y cortesía” i “un vivo sentimiento de las categorías sociales”⁵. Tot allò que valia per a 1916, val amb major

¹ M. S. OLIVER, “En Pere Orlandis”, *Prólech* a la edició de sus *Poesies* (Ciutat de Mallorca, MDCCCXCVIII), p. XII. Sobre aquesta edició de les *Poesies*, vid, també la ressenya de J. PÉREZ JORBA, en “Catalonia”, 1 (1898), pp. 235-236.

² TOMÀS FORTEZA, “En Pere Orlandis”, article publicat en el setmanari “Mallorca Dominical” del 28 de novembre de 1897 i reproduït en la citada edició de *Poesies*, pp. 93-94.

³ M. COSTA I LLOBERA, *Obres Completes* (Barcelona, 1947), p. 1064, “Epistolari” n.º 86.

⁴ M. S. OLIVER, “Prólech” a *Poesies*, p. XIV.

⁵ M. DE UNAMUNO, “En la calma de Mallorca”, en *Andanzas y visiones españolas*. Col·lecció Austral, n.º 160, Espasa-Calpe (Madrid, 1964), p. 155.

raó per a un quart de segle abans. Certes capes de la societat mallorquina seguia vivint encara, des de molts de punts de vista, en ple clima de l'Antic Règim. No hi havia esperit classista, perquè la idea de classe era per complet aliena a una tal mentalitat; però aquells grups socials posseïen una arrelada consciència estamental i un despert sentit dels avantatges i dels deures que implicava la pertinença a un determinat estament social, i en especial a l'estament superior.

Pere Orlandis s'enamorà amb passió ardentíssima d'una jove mallorquina d'extraordinària bellesa i, al que pareix, d'una gran finura d'esperit. S'enamorà amb la més recta intenció i va voler fer-la esposa seva. Però entre el primogènit d'una casa noble i una al·lota de classe mitjana existia aleshores una distància sideral, que les lleis no escrites d'aquella societat estamental consideraven impossible de superar. Pere va topar amb una invencible oposició familiar que no va prendre de cap manera formes abruptes d'enfrontament i violència, sinó de cridades a les responsabilitats socials que l'imposava la seva condició d'hereu de casa i llinatge. El problema se li va plantejar com a una exigència, que per ell tendria tot el pes d'una qüestió de consciència. Degué ser una tremenda lluita interior que, malgrat ser una qüestió de cor, causà sensació a Palma i degué d'esser tema d'un sens fí de conversacions i de comentaris, en aquella societat mallorquina, tancada i estàtica, de finals del XIX, on quasi mai passava res.

El drama íntim d'en Pere Orlandis degué ser llarg, fins acabar en una dolorosíssima però resolta decisió. Tomàs Forteza parla del seu cos agitat per "ones negres de maror" i de la seva ànima "de si matexa vencedora, en la tremenda tempestat de la vida"⁶; Antoni Maria Alcover ens el presenta, "havent demostrat en ocasió solemne, y d'una manera altíssima, que's sabia vencer a si mateix, qu'es la victòria mes difícil, mes gran, mes gloriosa"⁷. Pere Orlandis resolgué, en ares del que s'estimava com el seu deure de família, sacrificar el cor i renunciar al matrimoni amb la persona estimada. Fou una determinació que no va rompre –era tot un caràcter– malgrat que el seu pare morí poc temps després –la seva mare havia mort anys enrera– i ell passà a ser, no ja el primogènit, sinó el senyor de la seva casa.

Però si el sentit del deure podia imposar-li la renúncia a la dona amada, cap força hi havia damunt la terra capaç d'impedir que aquell fos l'únic amor de la seva vida. Pere Orlandis no es casaria amb ella, però tampoc s'uniria en matrimoni amb cap altra dona. De tot això informava confidencialment Costa i Llobera a Rubió i Lluch, en carta datada el 6 de juny de 1895: "Això explica –li comentava– el caràcter de quasi totes les poesies qu'escrivi, plenas de sentiment concentrat, d'amargura i resignada queixa... No sé en que parará aquest jove: ell es ja l'hereu de casa seva per mort de son pare i sembla que no es vol casar, perquè havent-se casat ara el germà segon, ha volgut que romangués a la casa pairal". I Costa acaba amb un prec al seu amic Rubió: "Procura guardar prudent reserva sobre les noves que t'he donades"⁸.

⁶ TOMÀS FORTEZA, "En Pere Orlandis", en *Poesies*, p. 36.

⁷ ANTONI M. ALCOVER, "Don Pere Orlandis y Despuig", article publicat en "El Diario Palma" del 17 de novembre de 1897 i reproduït en l'edició de *Poesies*, p. 103.

⁸ M. COSTA I LLOBERA, "Epistolari", n.º 74, en *Obres Completes*, p. 1057.

Aquest any 1895, quan la crisi personal pareixia haver arribat a una penosa i amarga solució, fou l'any en què Pere Orlandis es va incorporar als cenacles literaris de Mallorca. Costa i Llobera, en carta datada el 3 de març, anunciava a Rubió i Lluch que havia començat assitir a les reunions que se celebraven en casa de Quadrado⁹. Miquel dels Sants Oliver recorda també la seva presència en les que acostumaven tenir lloc els diumenges a casa de Joan Alcover: “Se presentá un diumenge a ca Don Joan Alcover –ahont se reunien y se reunexen encara un colla d’escriptors y poetas dels que li romanen a Mallorca– y allá a força de prechs d’en Miquel Costa y de n’ Antoni Mª Alcover Pres., recitá una de les seves composicions. L’efecte causat per aquella primera joia se reproduí en totes les següents”¹⁰. Costa resalta també la sorpresa i la impressió que produïren, al ser conegudes, les primeres poesies d’en Pere Orlandis: “des de temps enrera –escrivia al juny de 1895 al seu fidel corresponsal Rubió i Lluch– tenía gran afició a la poesía y gust exquisit en totes les belles arts; pero no s’era resolt a fer versos, o almenys a mostrar los a ningú. Los primers versos que deixá veure foren ja perfects”¹¹.

La poesia d’en Pere Orlandis és fidel reflexe de la seva vida i duu imprès el resell de la més neta autenticitat. “Fadrí, desenganyat d’unes amors desventurades, ple de melancolia, d’inspiració y de gust finíssim”, aquest era el retrat del poeta que feia Costa en una altra carta a Rubió, en la tardor de 1896¹². Miquel dels Sants Oliver jutjava en canvi l’obra –les seves poesies–, que considerava “cants de sufriment y resignació...; historia d’una sensibilitat finíssima y noble, expressada molt destrament”; i veia en elles “mostras d’un *neoromanticisme* exquisit y real, nou per l’estil y modern per les imatges, per l’exacta correspondència entre aquesta expressió y l’estat d’esperit del poeta”¹³. El judici d’en Miquel dels Sants Oliver em pareix cert i exacte. La poesia d’en Pere Orlandis encaixa de ple en el més pur “neoromanticisme”, i aquí té un lloc en la història literària mallorquina. Però voldria insistir sobre un matís, assenyalat ja per Oliver i que, en la meua opinió, és fonamental: Pere Orlandis no cultivà el neoromanticisme com un estil literari d’elecció seva; la seva poesia és neoromàntica perquè ell mateix fou un neoromàntic, un exponent tardà però genuí del talent i de la mentalitat romàntica. Per això, el seu neoromanticisme de finals del XIX resulta modern i traspua espontaneïtat: perquè no és el producte d’un artifici literari, sinó el reflexe de la història viva del poeta.

Les poesies d’en Pere Orlandis que s’han conservat foren escrites totes en el període de tres breus anys: la més antiga està datada en el març de 1894 i la darrera en el gener de 1897. La majoria d’elles –no totes– poden considerar-se autobiogràfiques i reflexen la història íntima i els estats d’ànim del seu autor, al llarg d’aquest període –decisiu i quasi final– de la seva existència. Entre les poesies que no tenen caràcter autobiogràfic, n’hi ha una –“L’aucell catiu”– que és un prodigi de tendresa,

⁹ *Ibid.*, p. 1056, “Epistolari”, n.º 73.

¹⁰ M. S. OLIVER, “Prólech” a *Poesies*, p. XV.

¹¹ M. COSTA I LLOBERA, “Epistolari”, n.º 74, en *Obres Completes*, p. 1057.

¹² *Ibid.*, p. 1060. “Epistolari”, n.º 78.

¹³ M. S. OLIVER, “Prólech” a *Poesies*, p. XVII.

i per a mi resulta particularment entranyable: l'autor la dedica "A ma neboteta Lluïsa Rovira y Orlandis" –la meua mare– per a la qui sentia especial predilecció. Tampoc són autobiogràfiques dues poesies d'ambient èpic-medieval, plenes d'alè i galania: "La cassada" i "Lo patje cavaller". Les dues responen plenament a la mentalitat romàntica de la primera meitat del XIX. Però l'èpica d'en Pere Orlandis està impregnada també del seu característic sentit dramàtic i acaba en tragèdia: la partida de caça, alegrament iniciada a l'alba, acaba al capvespre en dol i mort:

*Feels servents y patjes en llit de tronchs portan lo fret cadavre del seu senyor
¡Als qui lluytant moriren Deu los perdó!*

I el patge, armat cavaller pel Rei, a l'hora del triomf, quan crida gojós "Ja som comte d'Urgell" cau ferit de mort:

*Abans de set setmanes fou pols lo cavaller...
¡Ay, ay!... La vida
n'es pols que se'n du'l vent.*

D'entre les poesies autobiogràfiques i tenint en compte la data en què foren compostes, convé recordar alguns passatges que permeten seguir la petjada dels estats d'esperit pels quals atravessava el poeta. "¡Pobre cor!", escrita en el març de 1894, refexa un temps en què la ferida de la seva ànima està encara recent i el cor gemega de dolor. Les tres estrofes de què consta s'inicien amb accents gojosos –tot, a la natura i a la vida de l'home convida a l'alegria– per acabar en íntima i amarga tristesa. La darrera estrofa deixa al descobert la font d'on raja tanta amargura, que no era altra que el propi cor:

*¡Pobre cor meu! entre festes
més se plany de sa dissort
com l'aucellet que sospira
quant tots cantan dins el bosch,
degotís d'amargues llagrimes
corrent entre molsa y flors
planyvol só de campana
que no més toca de mort,*

Al setembre de mateix any 1894, "Amor" és una altra finestra oberta sobre el cor de l'autor. A l'igual que en l'anterior composició, el poeta juga al contrast entre l'amor que omple d'alegria la vida i l'amor que enfosqueix el seu cor:

*Llavors diguí a la terra
y a lo cel blau*

*—¿per que us vestiu de festa?
¿per que cantau?*

*Y els perfumats oratjes
dins la verdor
rient me responien
¡Amor!... ¡Amor!*

*Sentint laments y quexes
mirí'l meu cor
Quant pens lo que semblava
tremol de por:*

*Llavors diguí a la terra
y a lo cel blau:
—¿Per que mon cor s'esbrella
quant tots cantau?*

*Y adins les aygues pures
veus de tristor
plorant me responien
—¡Amor!...¡Amor!*

Han passat dos anys: estam en el juny de 1896; la tempesta de l'ànima va quedar enrera: s'han aplacat les aigües embravides i la ferida del cor no pareix sagnar ja. Però el cor ha quedat inert, com incapaç de sentir, i una profunda apatia —el *tædium vitæ*— ha fet presa a l'ànima del poeta. “Llástima que sia tan pererós”, pensa aleshores d'ell —i ho escriu— Miquel Costa: és l'hora del cor insensible, que inspira “Fredor de cor”.

*L'oratge sols movía
remor de fulles seques
y entre les veus del bosch, confús sonava
lo cant adormidor de la peresa*

*Desde llavors sens forses
p'el mon tresca qui tresca
res anyor, res desitx... Tant sols m'agrada
jaure y dormir en la molsuda arena*

*A voltes sent dins l'anima
cruixits de gel qu'es trenca*

*cobr forses per lluytar...Y ¡ay Deu! m'etxisa
lo cant adormidor de la peresa.*

A la tardor de 1896, escriu Pere Orlandis una deliciosa poesia –“Entre l’any”– impregnada d’amable ironia sobre el tema de la inconstància sentimental de la dona. La va escriure pensant en el seu antic amor? És probable que sí, ja que encara que la jove que havia estimat l’esperà durant anys i rebutjà accedir a propostes de matrimoni fins que Pere va prendre la determinació de marxar a Salamanca, tal vegada la conducta pròpia d’una al·lota de la seva edat pogué parèixer al poeta signe de versatilitat femenina.

En aquell estiu de 1896, el cel pareix haver-se tornat serè i la vida discorre amb aparent placidesa. El 14 de juliol, Costa i Llobera assistia a un dinar amb què Pere Orlandis, a la seva casa del carrer de Sant Jaume, obsequiava al jove Manuel Montoliu i de Togores, que després de la seva futura permanència a Alemanya, havia de jugar un important paper com a filòleg en el moviment de la Renaixença catalana; fou un dinar amb sobretaula literària, que es perllongà fins a les 5 de l’horabaixa¹⁴. Poc després, Pere Orlandis convidava un grup d’amics a passar uns dies a Sa Punta. Costa ho recorda en la seva correspondència amb Rubió i Lluch: “Pel mes de juliol vaig passar una setmana amb ell a una de les seues possessions, amb D. T. Forteza, N’Alcover Antoni M^a i en Rotger, fent excursions delicioses, recitant poesies, parlant de lletres y llegint Paul Verlaine”¹⁵.

Al gener de 1897 està datada l’última poesia d’en Pere Orlandis que s’ha conservat. Està dedicada a Antoni Mª Alcover, “aplegador de Rondalles mallorquines”. Els seus versos, també ara autobiogràfics, pareixen contemplar el seu drama personal com cosa pretèrita, com una aventura dolorosa de la qual el poeta va treure pèrdua d’ingenuïtat i ganància en experiència:

*Pensava que no podien
mentir paraules de rey,
qu’els reys joves se casavan
ab filles de carboners
Y’s morien les donzelles
de mal d’enamoramant*

*Cerquí repós en ma cambra
cerquí repós fa llarch temps,
y els qui’m senten ara, diuen
qu’he cobrat enteniment.
Es veritat; ja en l’arena
no axech com abans castells...*

¹⁴ BARTOLOMÉ TORRES GOST, *Miguel Costa y Llobera, 1854-1922. Itinerario espiritual de un poeta* (Barcelona, 1971), p. 206, n. 29.

¹⁵ M. COSTA I LLOBERA, “Epistolari”, n.º 78, en *Obres completes*, p. 1060.

Pere Orlandis havia estat sempre un home de fe profunda, de sòlides conviccions religioses que no havien lograt commoure els vendavals que batiren la seva ment i el seu cor. Aquesta fe de cristià va rompre l'enganyosa calma, a què la seva vida pareixia haver arribat, després de la tormenta. En la quaresma d'aquell mateix any 1897, el gel del seu cor va clivellar-se, amb una decisió que anava a marcar definitiu rumb a la seva vida. Aquell home, "capaç de grans amors y de grans sacrificis" –com escriví Costa–¹⁶ resolgué entregar la seva vida a Déu i fer-se capellà. I amb l'ímpetu que el caracteritzava, marxà a València per fer allà les necessàries gestions i a principis d'octubre abandonà Mallorca i va ingressar en el seminari de Salamanca. Tenia 33 anys i seria el seu un viatge sense tornada.

La resta de la història a penes durà un mes. El 5 de novembre arribà a Palma la notícia de què es trobava malalt de gravetat, víctima d'unes febres malignes. El 7 marxaren a Salamanca el seu germà Joan i la seva tia, Magdalena Despuig i Amer de Troncoso, que des de la mort de la mare havia fet les seves vegades a prop dels nebots i que tal volta jugués un paper important en la vida d'en Pere. El 10 de novembre, Miquel Costa i Llobera ofería la Missa pel seu amic malalt¹⁷. El 12 a les 2 de la matinada, en Pere Orlandis entregava la seva ànima a Déu. La notícia de la seva mort causà a Palma enorme impressió. Miquel Costa va escriure el dia 13 en les rònegues anotacions del seu "Diario de conciencia": "Noticia Orlandis mort, dol!... Casa plor. Req." i el 14: "M.P. Orlandis, llágrimes... Pau trist"¹⁸. Aquest mateix dia 14 començà escriure la seva commovedora "Complanta" en 28 estrofes¹⁹:

*Y tú també me dexas? ¿Tu m'abandones are,
amich, amich del cor?*

I aquella estrofa inspirada, fidel retrat de l'amic de l'ànima:

*Ben poch sobre la terra sabrán lo que valías
sér delicat e intens
gorch blau de fondes aygues qu'a l'ombra reflectias
la flor y el puig inmens*

Lluny de Mallorca, a les fredes planures salmantines tornà a la pols el cos d'en Pere Orlandis i Despuig. Fa temps que desitjava evocar l'aventura de la seva vida i fer memòria de la seva obra poètica. Ara, quan es compleix un segle de la seva mort, pareix arribat el moment de què Pere Orlandis sigui millor conegut a la terra on va nèixer, i els mallorquins d'avui valorin com es mereix l'excel·lent aportació que el seu breu, però riquíssim *corpus* poètic, representa per a les lletres de la seva pàtria.

¹⁶ *Ibid.*, p. 1064, "Epistolari" n.º 86.

¹⁷ B. TORRES GOST, *Miquel Costa y Llobera*, p. 206, n. 26.

¹⁸ *Ibid.*, n.º 30.

¹⁹ M. COSTA I LLOBERA, *Obres completes*, pp. 56-68: "Complanta al jove poeta mallorquí Pere Orlandis i Despuig, mort a Salamanca día 12 de noviembre de 1897".